

prof. UŁ dr hab. Aneta Rogalska-Marasińska
Uniwersytet Łódzki,
Wydział Nauk o Wychowaniu

Łódź, 27 grudnia 2021 r.

RECENZJA

rozprawy doktorskiej Pani mgr Agnieszki Krawczyk, pt. **Doświadczenie wielokulturowości. Na podstawie narracji młodych osób dorosłych pochodzenia żydowskiego**, przygotowanej pod kierunkiem prof. dr hab. Danuty Urbaniak-Zajęc na Wydziale Nauk o Wychowaniu Uniwersytetu Łódzkiego.

Uwagi wstępne

Przedstawiona do oceny dysertacja doktorska wpisuje się w aktualną – ważną z perspektywy społecznej oraz humanistycznie istotną – problematykę współtworzenia społeczeństwa wielokulturowego. Wielość wyzwań, które można przywołać w nawiązaniu do kategorii wielokulturowości sprawia, iż różnorodność tematyki i podejść badawczych jest niemalże nieograniczona. Można m.in. koncentrować się na określaniu charakterystyki lub wybranych cech wielokulturowości, można badać jej dynamikę, poszukiwać i określać jakość/siłę granic pomiędzy współwystępującymi kulturami, analizować politykę społeczną, w tym politykę oświatową w stosunku do przedstawicieli odmiennych kultur zamieszkujących dany kraj/kraje. Można też starać się spojrzeć na problem wielokulturowości z perspektywy jednostki. Inaczej mówiąc, badać sposoby, zakresy czy np. satysfakcję człowieka z równoległego (współ)przebywania w dwóch/trzech kulturach.

Tą drogą, czyli jednoczesnego funkcjonowania jednostki w dwu kulturach podążyła Autorka przedłożonej dysertacji doktorskiej. Kluczowym dla Niej zagadnieniem badawczym było określenie, jak narratorzy „radzą sobie” z funkcjonowaniem po obu stronach granicy kulturowej, na ile jest ona dla nich silna lub – przeciwnie – niedomknięta/otwarta, po której stronie granicy i w jakich okolicznościach czują się (naj)lepiej. Tę perspektywę odbieram jako szczególnie interesującą i ważną ze względu na jej silny – jednostkowy i autentyczny wymiar. A. Krawczyk ukazała meandry dochodzenia narratorów do ich obecnego stanu, tj. indywidualnej relacji z własnym pochodzeniem, własną biografią historyczną i współczesną. Autorka podporządkowała poszukiwania badawcze problemowi, ujętemu w pytanie „Jakie

doświadczenia wielokulturowe odzwierciedlają się w narracjach młodych osób dorosłych pochodzenia żydowskiego?” (s. 9). Procesy uświadamiania sobie przez narratorów ich żydowskiego pochodzenia, etapy zainteresowania kulturą żydowską, a następnie rozczarowania lub zafascynowania „ofertą” współczesnych organizacji żydowskich w Polsce, szukanie „pomysłu na siebie” w kontekście świadomości własnego pochodzenia i jednocześnie wyzwań współczesności oraz aktualnie prowadzonego życia (zawodowego, rodzinnego) tworzą niepowtarzalne obrazy ludzkich historii. Każdy z interlokutorów Badaczki doświadcza swoistego „bycia pomiędzy”, „bycia w drodze”. Każdy z narratorów szuka (uzasadnienia) swojego miejsca, wyjaśnia dokonane wybory, choć jednocześnie przyznaje, że decyzje te niekoniecznie są ostateczne i niemożliwe do zmiany.

Ocena merytoryczna rozprawy doktorskiej

Praca doktorska mgr Agnieszki Krawczyk liczy 266 stron. Składa się z czterech rozdziałów poprzedzonych Wprowadzeniem, a podsumowanych Zakończeniem. Ponadto Autorka zamieściła uwagi dotyczące osobistego znaczenia badań, bibliografię, spis tabel i jeden aneks, w którym zawarła dyspozycje do wywiadu.

Zasadnicza część rozprawy ma strukturę typową dla prac teoretyczno-empirycznych. Rozdział pierwszy zawiera rozważania teoretyczne korelujące z tytułem dysertacji oraz prezentujące perspektywę jej problematyki w interpretacji Autorki. Rozdział drugi przedstawia założenia metodologiczne pracy. Rozdziały trzeci i czwarty poświęcone są prezentacji wyników badań prowadzonych w jakościowej strategii badawczej.

W rozdziale pierwszym Doktorantka prezentuje teoretyczne założenia swojej pracy, które dotyczą dwóch kluczowych obszarów: zagadnienia międzykulturowego pogranicza, które nosi tytuł „Sposoby ujmowania wielokulturowości w literaturze. Pogranicze w doświadczeniach osobistych” oraz problematyki narracji i jej wykorzystania poza literaturoznawstwem, pod tytułem „Od bohatera literackiego do bohatera dnia codziennego. Narracja o doświadczaniu wielokulturowości”. Pierwszy podrozdział koncertuje się na przedstawieniu wybranych definicji/ujęć rozumienia kultury z perspektywy spotkania się dwu odmiennych systemów kulturowych. Źródła tego spotkania – za sprawą przywołanych przez Doktorantkę autorów – są uwarunkowane czynnikami historyczno-polityczno-ekonomicznymi lub mają charakter rozważań szerszych – metakulturowych. Konsekwencją prezentowanego ujęcia kultury jest nawiązanie do początków pedagogiki międzykulturowej i jej – bliższych naszym czasom –

wyjaśnień. Dalej A. Krawczyk „balansuje” między zagadnieniami dotyczącymi wielokulturowości i międzykulturowości. Mam wrażenie, iż mimo że Autorka przywołuje słuszne i ciekawe interpretacje wybranych elementów dotyczących kategorii wielokulturowości i międzykulturowości (za powszechnie uznanymi autorytetami, np. J. Nikitorowiczem, M. Sobeckim, P. P. Grzybowskiem, A. Sadowskim, M. Golką), to sama zbyt powierzchownie prezentuje obraz osoby usytuowanej na pograniczu kilku kultur.

Po przeczytaniu całości dysertacji i przeprowadzeniu głębokiego namysłu nad jej zawartością (a pragnę podkreślić, że odebrałam ją jako pracę niezwykle interesującą i inspirującą do wielu ważnych dla mnie komentarzy), formułuję jedną zasadniczą wątpliwość.

Otóż – według mnie – kłopot Autorki z niejednoznacznością interpretacji pojęcia/kategorii wielokulturowości i jej relacji do międzykulturowości (potwierdza to stwierdzenie A. Krawczyk kończące całość dysertacji, iż „pytanie o sens międzykulturowości (a tym samym pedagogiki i innych dyscyplin określanych tym przymiotnikiem) nie ma racji bytu. Po prostu należy mówić o wielokulturowości – zarówno językiem nauki, jak i publicystyki”, s. 249) wynika z myślenia przez Autorkę o wielokulturowości jedynie jako zjawisku społecznym, a nie indywidualnym (stąd powstają nieścisłości, do których muszę się odnieść). Nie znaczy to bynajmniej, że problematyka wielokulturowości nie jest wyzwaniem społecznym. Oczywiście jest, i to na tyle podstawowym, że i w recenzowanej pracy zdominowała rozważania teoretyczne. Widać to nie tylko wtedy, gdy Doktorantka przytacza poziomy rozumienia wielokulturowości (wg J. Muchy, s. 23–24), ale też gdy przywołuje rodzaje tożsamości podwójonej, rozszczepionej, rozproszonej wg J. Nikitorowicza (s. 25).

Brakuje mi wyeksponowania rozważań wskazujących na wagę „wielokulturowości indywidualnej”, wewnętrznej, często nie dającej spokoju jednostce – stawiającej pytania o jej własną tożsamość, o nakładające się, uzupełniające się lub walczące ze sobą tożsamości kulturowe. Nasuwa się pytanie o charakter relacji kultur istniejących obok siebie/razem/na tym samym terytorium. Autorka bowiem najczęściej (być może podświadomie, a może – przeciwnie – intencjonalnie) posługuje się określeniem „kultury dominującej” (gdy pisze o kulturze polskiej), podczas gdy inne kultury, jak żydowska czy cygańska wymienia z nazwy. Zatem, dopiero prezentacja zagęszczających się wątków, ukazanych na tle dylematów „doprecyzowanej” wielokulturowości osobistej, budowałyby solidny teoretyczny fundament i klarownie uzasadniałyby dalsze badania empiryczne.

Należy jednocześnie przyznać, że A. Krawczyk wysyła czytelnikowi pewne sygnały/impulsy, które można odbierać jako zachętę do podejmowania samodzielnych poszukiwań interpretacyjnych, mimo to ich nie rozwija. Tak jest np. w przypadku przywołania powieści E. Haskella, pt. „Lance: A Novel about Multicultural Men” (s. 19). Jedna z bohaterek zadaje pytanie o swoją tożsamość, której korzenie lokuje w pięciu odrębnych, choć jednocześnie zazębiających się źródłach kulturowych: bułgarskim, amerykańskim, francuskim, angielskim i niemieckim (ang. Bulgaria, America, France, England, Germany). W ten sposób buduje własną tożsamość, którą określa jako B-A-F-E-G. Szkoda, że A. Krawczyk nie zagłębiła się w przywoływaną pozycję literacką, gdyż zapewne przestawiony epizod pomógłby Autorce poprowadzić Jej rozważania w sposób bardziej precyzyjny.

Drugi podrozdział pierwszego rozdziału jest, moim zdaniem, bardzo dobrze zrealizowanym zamierzeniem wykorzystania osiągnięć współczesnej narratologii (wraz z jej zapleczem analiz formalnych Władimira Proppa) w celu scharakteryzowania oraz wyeksponowania roli i znaczenia bohatera własnej biografii wielo- i jednocześnie międzykulturowej, analogicznie do zadania przypisanego bohaterowi literackiemu. Doktorantka dokonała zbliżenia dwóch dziedzin naukowych zajmujących się człowiekiem – nauk społecznych (pedagogiki) i nauk humanistycznych (językoznawstwa). Zwróciła przy tym uwagę na znaczenie doświadczenia w życiu człowieka (hermeneutycznego, literackiego), które jako „głos z przeszłości” wpływa na zachowania i wybory teraźniejsze, określa przyszłość (w kategorii ruchu, siły, zmiany, „życia” lub spowolnienia, stagnacji, bezruchu, „odejścia”).

Mój niepokój wzbudza akceptacja Autorki dla stadiów świadomości kulturowej J. Muchy, a w szczególności czwartego stadium – stadium transspekcji. Z. Melosik określa transspekcję jako proces międzyepistemologiczny, „w którym dzięki «nauce» obcych wierzeń, założeń, perspektyw i uczuć (poprzez praktyczne funkcjonowanie w kontekście innej kultury), dana osoba staje się «**tymczasowo**» [podkr. AR-M] członkiem odmiennej społeczności kulturowej” (Melosik, „Edukacja skierowana na świat” – ideał wychowawczy XXI wieku. Kwartalnik Pedagogiczny, 3/1989). A zatem, o jakim rodzaju transspekcji Doktorantka faktycznie myśli w kontekście przeprowadzonych i zaprezentowanych badań?

Na zakończenie oceny rozdziału pierwszego pragnę wyrazić postulat, iż dobrze by było, gdyby A. Krawczyk postarała się nadać całemu pierwszemu rozdziałowi adekwatny do tak wielowątkowej zawartości tytuł. Jestem pewna, że konieczność zmierzenia się z tym, co zamieściła, wymogłaby na Niej spojrzenie na całość treści z bardziej ogólnej perspektywy i wpłynęłoby na uspołnienie przekazu poprzez wydobywanie sedna tej części pracy Autorki.

Rozdział drugi dysertacji doktorskiej to część, w której zaprezentowane zostały teoretyczno-metodologiczne podstawy pracy. A. Krawczyk w sposób bardzo klarowny, uporządkowany i jasny przedstawia przedmiot badań (doświadczenie wielokulturowości odtworzone na podstawie narracji młodych osób dorosłych pochodzenia żydowskiego, s. 57) i jego teoretyczne „otoczenie”. Tu Autorka łączy doświadczenie jednostki z nadawaniem przez nią osobistego sensu (zgodnie z fenomenologią społeczną A. Schutza). Następnie Badaczka właściwie formułuje problematykę badawczą (problem główny i problemy szczegółowe pogrupowane w kategorie problemowe: sfera rodzinna, rodzina prokreacji, sfera towarzyska, sfera aktywności społecznej i sfera świadomości pochodzenia, s. 60–61). Interesująco i zgodnie z procedurą postępowania w jakościowej orientacji badawczej Autorka wyjaśnia proces doboru próby badawczej i prezentuje jej charakterystykę.

Na szczególne uznanie zasługuje część 1.4. dotycząca prezentacji autorskiej metody badawczej – metody interpretacji zebranego materiału drogą wywiadu swobodnego z elementami narracji. A. Krawczyk nazwała ją językowo-narracyjną metodą analizy tekstu (s. 74), a wykorzystwała w niej elementy gramatyki polskiej, gramatyki komunikacyjnej w ujęciu Grażyny Habrajskiej i Aleksego Awdiejewa oraz analizy tekstu literackiego używanej w narratologii w ujęciu Mieke Bal. Doktorantka podkreśliła, iż „w proponowanej metodzie istotne jest odtworzenie sensu komunikacyjnego nadawcy” (s. 78), które w moim rozumieniu tejże metody koncentruje się na odczytaniu charakteru i rodzaju komunikatu wraz ze stanem emocjonalnym nadawcy. Tak określone założenia wyjściowe wymagają precyzji analitycznej. Autorka na kolejnych stronach dysertacji przybliżyła etapy porządkowania pracy z tekstem (transkrypcją wywiadów), precyzyjnie wyjaśnia zasady analizy pojedynczych słów (części mowy), objaśnia poziom analizy zdań, analizy sekwencji lub kilkuzdaniowych fragmentów wewnątrz sekwencji oraz poziom analizy całego tekstu (odwołuje się tu m.in. do kategorii anachronii narracji; sposobów wyrażania myśli – mowy zależnej, niezależnej, pozornej; występowania fragmentów narracyjnych, opisowych i argumentacyjnych – opinii; przywoływania przez narratorów osób znaczących). Omówienie dopełnione jest czytelnie zbudowanymi opracowaniami tabelarycznymi, które w syntetycznej formie ujmują kwestie dotyczące wewnątrz- i zewnątrztekstowej analizy tekstu, (s. 80), rodzajów operatorów i ich funkcji (s. 85), operatorów na wszystkich poziomach języka (s. 86).

Moją wątpliwość wzbudza jedynie – w części dotyczącej analizy zdań – prezentacja *but* testu. Omówienie nie jest wystarczająco klarowne (s. 83).

Rozdział trzeci, podobnie jak czwarty, stanowi prezentację zebranego i opracowanego materiału badawczego. W rozdziale trzecim Autorka postanowiła ukazać cztery „przypadki kluczowe” – historie wrastania i identyfikowania się z kulturą żydowską narratorów N1, N4, N5 i N9. Przy wyborze konkretnych biografii Badaczka kierowała się obecnością pewnych podobieństw we wszystkich czterech narracjach, ale też – co ważniejsze – skoncentrowała się na nawiązaniu do przynajmniej jednej cechy prymarnej – różnicującej poszczególne biografie. Dzięki temu zestawione ze sobą doświadczenia każdego kolejnego narratora budują wieloaspektowy, wielowątkowy obraz/przeгляд doświadczeń międzykulturowych narratorów pochodzenia żydowskiego i ukazują ich stosunek do wielokulturowego środowiska, które postrzegają jako własne (odnajdują się w nim) lub zasadniczo decydują się na obecność tylko w jednym środowisku kulturowym. Wtedy ich stosunek do wielokulturowości jest krytyczny.

A. Krawczyk bardzo interesująco i rzetelnie prezentuje każdy z „kluczowych przypadków”. Autorka dokonuje ich omówienia według przyjętej matrycy: dane obiektywne, okoliczności prowadzenia wywiadu, przebieg życia – konteksty gromadzenia doświadczeń (dzieciństwo i czasy szkolne; okres nastoletni; czasy studenckie i doktoranckie; czasy pracy zawodowej/aktualny okres życia), rekonstrukcja doświadczeń wielokulturowych, podsumowanie. Część dotycząca rekonstrukcji doświadczeń wielokulturowych ma za każdym razem odmienny układ, co wynika z unikatowych treści przedstawianych przez narratorów. Przytaczane fragmenty wypowiedzi narratorów są opisane zgodnie z zasadami transkrypcji. Ciekawym zabiegiem komunikacji treści jest umieszczenie w tytułach cząstek, prezentujących analizy wywiadów każdego z czterech narratorów, pewnej myśli/wypowiedzi, która syntetycznie go charakteryzuje. Można je potraktować jako pewne odśrody czy też obrazy rozumienia siebie przez narratorów w perspektywie ich relacji z kulturą pochodzenia.

Warto w tym miejscu podkreślić ogrom pracy, jaki Badaczka włożyła w opracowanie zebranego materiału. Łącznie A. Krawczyk przeprowadziła dwanaście wywiadów. Najkrótszy z nich trwał mniej niż godzinę, najdłuższy – ponad dwie. Transkrypcja pierwszego zajęła dwadzieścia cztery strony, najdłuższego aż siedemdziesiąt siedem stron. Na uznanie zasługuje także postawa A. Krawczyk przed rozpoczęciem badań. Dążenie do obiektywizmu badawczego, a zatem chęć uzyskania jak najbardziej wiarygodnych wypowiedzi, wpłynęła na szczególne przygotowanie się do badań. Autorka unikała bezpośredniego, wcześniejszego kontaktu z przyszłymi narratorami, nie chciała nawiązywać z nimi relacji towarzyskich, gdyż miała wrażenie, iż taka więź zakłóciłaby „czystość relacji badawczej” (s. 64).

Rozdział czwarty jest prezentacją wypowiedzi wszystkich narratorów, uporządkowanych według innego klucza. Tu Badaczka skoncentrowała się na przedstawieniu wybranych kontekstów doświadczania wielokulturowości. Wyróżniła pięć obszarów: źródła wiedzy o własnym pochodzeniu; obszary spotkania dwóch (lub więcej) kultur; potrzeba wspólnotowości; intelektualizm i mistycyzm jako przeciwległe bieguny kultury żydowskiej; oraz znaczenie pochodzenia żydowskiego. Każda z kategorii jest bardzo ciekawie zinterpretowana poprzez przywołanie adekwatnych do tytułowego zagadnienia cytatów/fragmentów wypowiedzi narratorów. Są one tak dobrane, że ukazana odmienność staje się wartością dodaną merytorycznie rzetelnego opracowania. Brakuje mi jednak głębszego wprowadzenia teoretycznego w każdą z kategorii (np. wyjaśnienia problematyki mistycyzmu versus intelektualizmu w tradycji kultury/nauki żydowskiej). Oczywiście są tak rozległe zagadnienia, że moim komentarzem chcę raczej zasugerować Autorce dalsze pola badań i poszukiwań naukowych, niż ujmować tę uwagę w kategorii zarzutu.

Warto natomiast docenić pomysły i sposoby opracowania źródeł zatasowane w trzecim i czwartym rozdziale. Wskazują one bowiem, iż uzyskany materiał badawczy można analizować w różnorodny sposób, co nie tylko uatrakcyjniło poznanie poszczególnych biografii jako tekstu kulturowego *per se*, ale także wskazuje na pasję i kompetencje badawcze Doktorantki.

W **Zakończeniu** A. Krawczyk przedstawia autorską klasyfikację postaw badanych osób – młodych dorosłych pochodzenia żydowskiego – wynikających z potrzeby, zakresu lub charakteru relacji, jakie osoby te budują między swoim współczesnym życiem/funkcjonowaniem a uświadamianym „głosem historii” – wielokulturową tożsamością. Badaczka proponuje podział na: TYP I – wolnoczasowe uczestniczenie w kulturze żydowskiej (N1, N2, N12); TYP II – zachowywanie balansu między kulturą żydowską a dominującą (N4, N7, N10); TYP III – upowszechnianie kultury żydowskiej wśród przedstawicieli kultury dominującej (N3 i dodatkowo N4, N5, N10) oraz TYP IV – uznanie kultury żydowskiej za dominującą dla swojego życia (N5, N6, N8, N9, N11). TYP III ma odbiegający od pozostałych charakter (wskazuje na inną problematykę mierzenia się z polsko-żydowską wielokulturowością). Również poszczególne przedstawicielki przyporządkowane do tego typu wykazują odmienne postawy wobec kluczowego zagadnienia. Dlatego uważam, że ten TYP należałoby przeformułować lub usunąć.

Na plus należy przyjąć, iż Autorka sama wyraża wątpliwości co do zaproponowanej typologii. Wskazuje na złożone sytuacje życiowe, w których obecnie znajdują się narratorzy. Dostrzega też, iż aktualny stan odniesienia narratorów do swojej wielokulturowości może ewoluować, nie jest więc ostateczny.

Konkluzja

Stwierdzam, że rozprawa doktorska mgr Agnieszki Krawczyk, pt. „Doświadczenie wielokulturowości. Na podstawie narracji młodych osób dorosłych pochodzenia żydowskiego” spełnia warunki określone w art. 13 ust 1 Ustawy z dnia 14 marca 2003 roku o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki, z późn. zmianami. Rozprawa stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego, wskazuje na właściwą ogólną wiedzę teoretyczną Kandydatki w dyscyplinie naukowej pedagogika oraz potwierdza umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej przez mgr Agnieszkę Krawczyk, która prezentuje dojrzały warsztat badacza jakościowego. Wniosuję o dopuszczenie Doktorantki do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Aneta Kopytko-Konek